

Kvalitativní výzkum v psychologii: problémy a výhledy

Ivo Čermák

Psychologický ústav Akademie věd ČR

In.: Čermák, I. Miovský, M. (Eds.) (2000) Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí. Brno, Boskovice: Psychologický ústav AV ČR, Nakladatelství Scan, 10-21

Klíčová slova:

Kvalitativní metodologie, post-moderní epistemologie, ženská verze vědění, transpersonální metodologie, validita kvalitativního výzkumu, tenze a kooperace mezi kvalitativním a kvantitativním přístupem

Abstrakt:

Studie se zabývá obecnými metodologickými problémy kvalitativního výzkumu. Pozornost je věnována různým teoretickým perspektivám v kvalitativním výzkumu v psychologii: a) v postmodernistické epistemologii dochází ke zpochybnění metody jako nástroje poznání, b) feministické proudy obohacují metodologii o kontextuální a kulturou podmíněné vědění, c) transpersonální psychologie přináší témata, která zůstávají stranou zájmu vědecké komunity. Klíčovou otázkou je validita kvalitativního výzkumu, která je propracována z různých úhlů pohledu. Kontradikce mezi kvalitativní a kvantitativní metodologií je chápána jako falešná a neproduktivní způsob, jak porozumět člověku.

Key words:

Qualitative methodology, post-modern epistemology, feminine version of knowledge, transpersonal methodology, validity of qualitative research, tension and cooperation between qualitative and quantitative approach.

Abstract:

Qualitative research in psychology: problems and perspectives

The study is focused on general methodological problems of qualitative research. Some of the relevant theoretical approaches linked with qualitative research are presented: post-modern epistemology, influence of feministic knowledge version of qualitative research in psychology, transpersonal methodology. Validity of qualitatively based findings is articulated as a key problem in qualitative research. Contradiction between qualitative and quantitative methodology in psychology is conceived as false and non-productive way how to understand a human being.

Obecné metodologické problémy kvalitativního výzkumu

V psychologii dvacátého století je preferován takový model vědy, v němž se člověk studuje jako objekt. V tomto modelu se ignoruje fakt, že člověk je také subjektem s bohatým prožitkovým životem. Proto kvalitativní metodologie, která je značně ovlivněná humanistickou psychologií, hledá argumenty pro primárnost zkušenosti nad abstraktními pravdami, zdůrazňuje jedinečnost spolu s universalitou a využívá spíše deskriptivní nebo kvalitativní výzkumnou metodologii, jež zachycuje unikátní živou zkušenost (Giorgi, 1970). Takto pojatá věda pak se zabývá širším rozsahem lidské zkušenosti člověka jako prožívajícího a aktualizujícího lidský potenciál, temnými i romantickými stránkami psýchy (Schneider 1998), významem kreativity a těla (Arons, 1995, May 1975) či autenticitou (May, 1953, Bugental, 1963). V daleko větší míře než v kvantitativně založené vědě se studují témata hodnot, volby a svobody vůle, podstaty pravdy a kontextu žité lidské zkušenosti. Kvalitativní metodologie je užitečná právě tam, kde je jedinec nazírán spíše z holistické perspektivy, kde jsou významy odvozovány z dialogické povahy lidského bytí, kde do významů, jež si vytváříme o svém žitém světě, vstupují nutně všechny naše smysly, kde je význam artikulován nikoli konceptuálně v lineárním nebo sekvenčním světě, ale v v mnohočetných, komplexních a dynamických představách (Ricoeur, 1976, Gergen, 1994). Takové představy nejsou „objektivními entitami“, ale pohyblivými, interaktivními a smysluplnými významy. Jedinec již není nadále vnímán v rámci dualistického subjekt-objektového vztahu.

John Rowan (1998) formuloval základní výhrady proti tradičnímu přístupu k člověku jako objektu následujícím způsobem: Zacházet s lidmi jako s věcmi je podle něj a) metodologicky nesprávné, b) eticky neodůvodnitelné, c) násilí páchané na jedinci, d) filozoficky nesprávné, e) je to forma dominance.

Většina výzkumníků pohybujících se na tradiční metodologické půdě je nucena kategorizovat. V kvalitativním výzkumu jde spíše o „*inquiry*“, tázání se v průběhu konverzace. Tradiční výzkumník předstírá, jako by tu konverzace mezi výzkumníkem a participantem neexistovala. Pokud je v nějakém torzu zachována, pak je jasně definovaný její diskurz – moc a dominance jsou na straně výzkumníka, který se považuje za experta. Kvalitativní výzkumník dobrovolně vstupuje do prostoru všudypřítomné metafory, jenž se mu stává významným prostředkem pro komunikaci s jedincem, mediátorem významu, který jedinec sděluje, případně vyjádřením změn, které se v jedinci odehrávají. Příběh vnesený do vztahu mezi výzkumníkem (přesnější by bylo označit jej za účastníka, jehož záměrem je porozumět jinému účastníkovi, kterému není upírána jeho kompetence být expertem na problém, který se ho dotýká a jenž je tématem výzkumu) se stává základním východiskem porozumění a materiálem pro analýzu.¹

Problémy s prosazením kvalitativní metodologie jsou všude. Proto je třeba vyhledávat každou příležitost, aby se ujala a postupně získávala i v akademickém světě respekt, který si nepochybně zaslouží. Když Amadeo Giorgi (1999), jeden z nejvýznamnějších proponentů kvalitativní metodologie v psychologii, prohlásil koncem šedesátých let - tehdy ještě jako doktorand - že bude provádět fenomenologický výzkum, jeho mentor na něj začal křičet, že to není žádný výzkum, ale „klinika“. A když Giorgi odpověděl, že se chce jen pokusit dělat jiný druh výzkumu, mentor s ním již nepromluvil.

Čas od času si šéfové kateder psychologie musí chránit status psychologie vůči zpochybňování, které je vyslovováno představiteli jiných oborů. V takové situaci prezentují psychologii jako obor zakotvený v laboratorně získaných a kvantitativně zpracovaných datech. Činí tak proto, aby psychologie nebyla považována za teologii nebo za slabý odvar filozofie, a jejich snahou je, aby byla přijímána jako blízká přírodním, tudíž exaktním vědám. Z tohoto důvodu také považují za riskantní cestu, kterou naznačují kvalitativní psychologové – psychologie může v očích odborné i laické veřejnosti ztratit svoji objektivitu. Psychologie by se mohla stát na umění založenou disciplinou, vědecká psychologie by ztratila přídomek vědecká a byla by nucena opustit katedry kognitivních věd a neurověd. Dokonce se objevují obavy, že by se psychologie stala převážně „ženským“ předmětem. A pak by stála před problémem, jak to provést, aby se stala atraktivní i pro chlapce. Někteří se dokonce domnívají, že kvalitativní metodologický proud a tzv. „nové psychologie“ získávají na vlivu díky tlaku feministicky laděných politiků (spíše političek). Pokud by se připustilo zpochybnění tradičních kvantitativních principů v psychologické metodologii, pak by to znamenalo skutečné ohrožení vědeckosti psychologie, a otázka zda se má pěstovat na katedrách „vědeckých“ nebo by měla být spíše vykázána na katedry antropologické či filozofické, by byla zcela legitimní, soudí odpůrci kvalitativních přístupů. Věda přece musí používat takové procedury získávání dat, které jsou spolehlivé pro pozorovatele a i když se vědci neshodnou pokud jde o dílčí interpretace či závěry, pak musí alespoň v principu vědět, jak na základě dat rozhodnout. Musí umět rozlišit mezi názorem a faktem. Měli by mít přesné definice všech „technických“ termínů, které používají. Někteří se domnívají, že připustit debatu o podstatě vědění v psychologii zničí obor.

¹ Občas i v tomto sdělení používám tradiční metodologickou terminologii, ale je patrné, jak v kvalitativním metodologickém diskurzu „nesedí“.

Problém tradiční metodologie spočívá mimo jiné v lineární interpretaci významu – tvorba významu zjištěného faktu (nebo také psychologických dat) je plně v kompetenci experta. Vzniká tak rozdělení reality na tzv. objektivní faktum a expertní názor na něj. Jde však o fikci, která je úporně přetrvávajícím kánonem v psychologické metodologii (a nejen v ní). Jde o uměle vytvořenou nepřekročitelnou hranici mezi faktem a interpretací, což zabraňuje zabývat se všemi relevantními vlivy na naše vědění. Jinak řečeno, osvojí-li si vědec uznávanou terminologickou, metodologickou a metodickou výbavu, pak se tyto otázky jeví jako truismus. Ale kupříkladu naše vidění světa (interpretace) se mění v čase, což na úrovni proklamace tradiční vědec připustí, ale nevyvodí z toho důsledek pro své výzkumy.

V této souvislosti se vnučuje otázka, co je to vlastně vědecká psychologie. Definice zpravidla zní, že jde o takovou psychologii, která používá vědecké metody, jimiž se získávají empirická data, jež slouží jako východisko pro formulaci zjištění, hypotéz a teorií. Metoda je důležitá proto, že umožňuje kontrolovatelným způsobem replikovat výzkumy jako součást procesu verifikace a falzifikace. Důkaz tvrzení, nejlépe několikrát a podle určitých pevných pravidel zopakovaný, je rovněž požadován, aby se psychologický nálezný mohl považovat za vědecky doložený. V této glorifikaci metody jako úhelného kamene vědeckosti se však také skrývá past: když se konverzace o zjištění (může jít např. o odborný text) formalizuje podle nějakého aspektu světa (dominantního diskurzu, v tomto případě vědeckého), pak pravděpodobně nastupují ideologické procesy, které zvýhodňují jednu skupinu před druhou, jeden názor před druhým (Shotter, 1993). Tuto past prohlubuje i přesvědčení, že věda je dobro – slouží totiž k dalšímu vymezení vědecké psychologie a marginalizaci jiných diskurzů. Psychologie se nepohybuje v rámci jednoho paradigmatu, neexistuje pouze vědecká psychologie, navzdory skutečnosti, že euroamerická kultura prostřednictvím svých ideologických či institucionálních segmentů (mocenských nástrojů) preferuje dominantní postavení vědeckých atributů psychologie. Jiné než vědecké diskurzy jsou sice marginalizovány, avšak v demokratických společnostech nemohou být zcela potlačeny. Proto v psychologii může diskuse svobodně plynout mezi různě orientovanými psychology a mezi různými disciplínami (Chalmers, 1978). Potírání alternativních názorů ve jménu vědeckosti je nejenom bojem s větrnými mlýny, ale může vést také k uzavření se do jednoho paradigmatu. Navíc – nelze snadno vyvrátit námitku, že dva experti se stejnými předsudky mohou dospět ke stejnému názoru, tj. jsou –li dva lidé trénovaní ve stejném paradigmatu, mohou se dopustit stejného předsudečného tvrzení.

Kvalitativní výzkumná metodologie je založena na hledání významu a jeho různorodých interpretacích. Kritici často srovnávají kvalitativní výzkum a jeho výsledky s investigativním žurnalismem. Toto srovnání je však poněkud plytké, neboť v kvalitativní psychologii jde o postihování teoretických souvislostí a do „hry“ výrazně vstupuje i schopnost reflexe výzkumu. Otázka, zda je psychologie uměním nebo vědou je zavádějící. Důležitější je zabývat se otázkou, zda dokážeme kriticky prozkoumávat, na čem je naše vědění založeno.

Předchozí odstavce částečně odkazují na 18. International Human Science Research Conference, která se loni v létě (26-29 July) konala v Sheffieldu. V průběhu konference se diskutovalo i obecná témata legitimacy kvalitativního výzkumu na pozadí srovnání s tradičním pojetím zkoumání ve vědách o člověku. Některé argumenty, které tam zazněly jsem se snažil přiblížit čtenáři v předchozím textu. V následujících pasážích pojednám stručně o různých teoretických východiscích, v jejichž rámci se kvalitativní výzkum pěstuje. Stejně jako úvodní

obecná část, není ani výčet teoretických rámců vyčerpávající.² Příspěvek je završen stručným pohledem na problém validity v kvalitativně pojatém výzkumu a výzvou k pozitivnímu využívání obou metodologických výzkumných verzí.

Postmodernistické epistemologie a kvalitativní výzkum

Postmodernistická epistemologie zpochybňuje modernistickou víru v metodu jako nástroje odhalování pravdy, tj. pravda může být pouze jedním z mnoha možných diskurzů o vědění jedné generace. Vědění je tudíž neesenční, historicky situační konverzací. Postmodernističtí myslitelé dekonstruuji modernistickou epistemologii zdůrazněním následujících čtyř principů: odmítnutí metodologického fundamentalismu (anti-fundamentalismus), fragmentárnost, konstruktivismus a neopragmatismus.

1. *Anti-fundamentalismus*. Vědění je výsledkem interpretací, které formulují různé významy zkušenosti. Do čisté sensorické zkušenosti nemáme přístup, proto je veškeré poznání výsledkem kognitivních operací. Obsahem lidského vědomí jsou konstrukce založené na schopnostech člověka organizovat. Vytváříme si tak virtuální svět a nelze pak určit co je opravdovou zkušeností, a co je výtvořem vlivu takto konstruované reality. Virtuální realita je tvořena biologickými předpoklady, kulturními determinacemi a jazykovými hrami, do nichž jsme ponořeni a z nichž nemůžeme uniknout. Naše zkušenost je vždy filtrována interpretativními schématy.
2. *Fragmentárnost*. Realita není jednoduchý integrovaný systém, je to nesjednocená fragmentární akumulace disparátních elementů a událostí. Vědění je potom spíše lokální, neboť každý pohyb či změna je způsobena specifickými výskytmi jevů, které nemohou být zbaveny kontextu a nemohou působit jako obecná zákonitost. Fragmentace je funkce rozdílu místa a situací a rozdílů v sekvencích a čase. Realita není statický systém ležící v základech toku zkušenosti, ale je to proces kontinuálních změn. Rovněž interpretace jsou závislé na čase a místě. Lingvistické systémy mají svůj vlastní způsob zkreslení, filtrování a konstrukce zkušenosti
3. *Konstruktivismus*. Lidské vědění není zrcadlením reality, ani reality povrchního chaosu, ani universální struktury. Lidské vědění je konstrukcí vystavěnou z kognitivních procesů a z interakcí se světem materiálních objektů, s jinými lidmi a se sebou samým. Lidská zkušenost obsahuje smysluplné, i když často protichůdné interpretace reality.
4. *Neopragmatismus*. Neexistuje žádné koherentní prediktivní vědění založené na transparentním přístupu do nezávislé reality. Vědění pokoušející se popsat svět reality sám o sobě (teoretické vědění, „vědět to“) je neuspokojivé. Akcent se přesouvá k programům, které se snaží postihnout jednání takovým způsobem, aby deskripce ve svém důsledku efektivně vedla k dosažení cíle (praktické vědění, „vědět jak“). Pragmatické vědění stále více nahrazuje vědění teoretické. Nejde o vytvoření obrazu, který by nejlépe korespondoval s realitou, neboť nemáme žádnou jistotu o této korespondenci. Cílem je posílit fungování segmentů reality, aby byl zamýšlený cíl úspěšně dosažen (v psychoterapii je využití tohoto principu nejmarkantnější).

Vliv ženské verze vědění na kvalitativní metodologie

Ženská verze vědění obsahuje tato témata: situační vědění, kulturou a sociální pozicí podmíněné vědění, vztahy mezi mocí a věděním, epistemologii „hledisek“ (Harding, 1986). Otázka zní: čím ženy přispívají k rozvoji kvalitativní metodologie? Ilene Serlinová (2000) uvádí pět klíčových epistemologických pojmů, které ženy vnášejí do metodologie

² Za zmínku by jistě stál i John Heron (1996) se svým kooperativním výzkumem a heuristický výzkum Clarka Moustakase (1990).

1. *Spojité vědění* jako kontrast vůči oddělenému vědění. Oddělené vědění zdůrazňuje separaci a individuaci, kritickou analýzu, racionální debatu a nestrannost, jeho základní diskurzivním modem je argument a je nadáno hostilitou vůči novým myšlenkám. Propojenost ve vědění čerpá z empatie a intuice, je citlivá a otevřená vůči novým myšlenkám a jejím základním diskurzivním modem je vyhledávání spolupráce s druhými
2. *Sociálně konstruované metodologie*. Separátní vědění se zaměřuje na odhalování pravdy, spojitě vědění na porozumění významu, separátní vědění užívá racionální debatu k validizaci pravdy, spojitě vědění hledá spolehlivost v empatické rezonanci a v probuzení významu v druhém člověku, klade důraz na kvalitativní stránku reality spíše než na její měřitelné aspekty, na popis (deskriptivitu) spíše než předurčenost (preskriptivitu), je spíše společnou záležitostí (týká se komunity) než že by představovalo hierarchický řád, hledá smysluplné vzorce ve zkušenosti, neusiluje o predikci a kontrolu.
3. *Já (self)*. Není zakoušeno jako „izolát“, solitér, ale jako něco, o čem se dovídáme z interakce s jinými. Je to prostředek psychoterapie a výzkumu a prostředek sdílení zkušenosti v každodenním životě i na participaci založených výzkumech. Hranice já nejsou rigidně ohraničeny, ale jsou flexibilní a prostupné a vyjadřují tak paradox souběhu separátnosti se spojitostí. Je to „já“ v procesu, „já“ spolupracující v kontextu vztahů: Není vůbec statické.
4. *Dialogické vědění*. Význam je hledán v intersubjektivním prostoru mezi dvěma jedinci. Akt interpretace je dialogický. Odehrává se mezi posluchačem vypravěčem, čtenářem a textem (Ricoeur, 1976), výzkumníkem a spoluvýzkumníkem (Polkinghorne, 1988).
5. *Cítění*. Doplnuje nejenom kognitivní aspekty vědění ale spolu s empatií umožňuje vcítit se do světa druhého jedince, diferencovat zvláštnosti jedinečné zkušenosti partnera jako kontrast k abstraktnímu, kategorickému a generalizovanému separátnímu vědění

Podněty z Transpersonální psychologie

Je zřejmé, že transpersonální psychologické přístupy již nelze ignorovat a vykazovat mimo vědu. Transpersonální psychologie se stává vědeckou disciplínou, vyvíjí výzkumné strategie, kterými zkoumá témata, jež jsou skrytě i otevřeně tabuizována v hlavním výzkumném psychologickém proudu. V časopise *The Journal of Transpersonal Psychology* se objevují příspěvky teoretického i aplikovaného výzkumu. Zasahují do takových oblastí, jako je antropologie, sociologie, medicína, imunologie, parapsychologie, filozofie, náboženství, jóga, kreativní umění, práce s tělem a léčebné praktiky. V roce 1998 vychází v renomovaném nakladatelství Sage kniha o metodologii transpersonálních výzkumů, celkově lze zaznamenat extrémní nárůst publikací i o spiritualitě vycházejících v seriózních vědeckých nakladatelstvích.

Transpersonální psychologie se noří do nejhlubších aspektů lidské zkušenosti, mystických prožitků, osobních transformací, meditativního vědomí, extatických zážitků, do alternativních a expanzivních stavů vědomí. Transpersonální psychologie - metaforicky vyjádřeno - rozšiřuje, zvětšuje, obohacuje, otevírá naše možnosti, propojuje uvnitř i venku, integruje zdánlivě nespojitelné, probouzí, transcenduje, transformuje a osvětluje. Kvalitativní metodologii obohacuje také o specifické metody. V již zmíněné knize o výzkumu v TP se popisuje pět transpersonálních metod:

1. *Integrální dotazování* – rozšiřuje metodologickou perspektivu. Kontinuum metod je široké a zahrnuje jak kvantitativní tak kvalitativní metody, konvenční i avantgardní, tak, aby z nich výzkumníci mohli vybírat či vyladovat své výzkumné projekty, aby lépe odpovídaly na výzkumné otázky (kromě klasických jako je „Jak můj výzkum přispívá k vyplnění mezery v daném tématu“, se objevují takové otázky jako „Jak může výzkum obohatit mě a ostatní participanty“). Již na úrovni sběru dat neváhají transpersonální psychologové v duchu alternativní epistemologie zkoumat všechny aspekty lidské

zkušenosti jako zdroje vědění – tělesné reakce, představivost, emoce, intuice estetickou citlivost i kognice a to z mnoha možných perspektiv – nejen z perspektivy výzkumníka provádějícího výzkum, ale z perspektivy všech možných výzkumníků. Evokují alternativní stavy vědomí, aby facilitovali účastníky a výzkumníky k vyjadřování vědění, které není přístupno v běžném stavu. Neobávají se alternativně vyjadřovat svoje zjištění (prezentace výsledků jako poetické vyjádření, analogie, symboly, humor, umění). Validita se v integrálním dotazování opírá nejenom o rozumová kritéria zobecnitelnosti, reliability, konsistenci, ale také o tělové, estetické intuitivní a pragmatické indikátory, které představují zdroj validity zjištění. Validita je pak chápána jako prožitková (experenciální) adekvátnost výzkumného programu indikující míru, podle níž se všechny roviny projektu jeví ve zkušenosti všech osob participujících na výzkumu jako pravděpodobné (Braud, 1998).

2. *Intuitivní dotazování.* Porozumění (compassion) se stává nástrojem sběru informací. Může postihnout výzkumné téma v jeho důležitosti a zvláštnosti. Výzkumníkův hlas a účastníkův hlas jsou na jedné straně chápány jako jedinečné v komunikačním prostoru výzkumu, na druhé straně jako zachycující potenciálně universální podstatu lidské zkušenosti. Na každé úrovni dotazování se využívá této transpersonální schopnosti (Andersonová, 1998)
3. *Transpersonální vědomí ve fenomenologickém dotazování.* Zaměřuje se na prekonceptuální, prereflexivní struktury dílčí zkušenosti. Zkoumá se prostor sjednocující záměrné vědomí s transcendentálním zážitkem. Objevují se taková témata jako transcendentální vědomí manifestující se prostřednictvím dané zkušenosti, intenzivní emocionální stavy, bytí zde a nyní, transcendence prostoru a času, nepodmíněná láska, pociťování milosti, nevýslovnost, transformace sebe sama, aj. (Valle, Mohs, 1998).
4. *Organický výzkum.* Vyprávění a naslouchání příběhům, které vyrůstají z výzkumníkovy zkušenosti a jeho vlastního příběhu. Transformativní síla výzvy, naslouchání a prezentování individuálních účastnických příběhů na významných zkušenostech užitím hlasu a slov účastníků výzkumu. Předpokladem je středně vysoká úroveň psychospirituálního vývoje výzkumníka. Cílem je posilovat osobní transformace výzkumníka, účastníků a také čtenářů (Clementsová, Ettlíngová, Jenettová, Shiledsová, 1998)
5. *Výzkum výjimečných lidských zkušeností.* Záznam výjimečných lidských zážitků (extraordinary human experiences - EHE) během života a spojení s výzkumem vytváří růst dynamického předělu osobní a vědecké explorační a tak jde o kreativní objevování. Zakládají banku vzhledů zachycujících EHE souvisejících s vědeckým výzkumem. Mohou se vyvolat nové formy vědění založené na bezprostředním vzhledu do výzkumného tématu či otázky (Whiteová, 1998)

Kritický uzel kvalitativní metodologie – validita jako alfa a omega

Kvalitativní metodologie je snadno zpochybňována z pozice klasické metodologie, neboť v kvalitativním výzkumu se nelze opřít o princip replikability, tradičně chápanou objektivitu a statistickou validizaci. V těchto výhradách je obsažen i způsob, jímž se psychologie vymezuje – psychologii definuje způsob, kterým studujeme relevantní témata. Definujeme-li psychologii tématy, která považujeme za smysluplná, pak uvedené výhrady pozbudou na síle. V tomto případě se kritika přesune k tomu, zda je význam jevu, který studujeme, postižen srozumitelně, adekvátně kontextu, atd. Navíc nelze pustit ze zřetele, že měrný nástroj (nebo můžeme říci i metoda, neboť ta je klíčovým kódem klasické metodologie) jako prostředek kategorizace pozorování vede ke ztrátě informace či redukci, proto, že je nutné dosáhnout takové podoby zjištění, aby bylo vhodné pro matematickou manipulaci. Reliabilita

měření je nekomplikovaně přímá, ale užití numerických dat nijak negarantuje validitu. Nástroje jsou navrženy aby se hodily apriorně k určitým hypotézám, zatímco jiné nástroje a data jsou zcela ignorovány.

Některé jevy mohou být velmi obtížně měřitelné – v takovém případě vědci jednoduše ukončí studii nebo studují jen to, co je snadné studovat. Jednodušší jevy jsou zkoumány na úkor komplexnějších. Důležité oblasti výzkumu jsou zavrženy (či odloženy) a velmi často nejzajímavější projevy lidí nejsou vůbec zkoumány. Kvantitativní výzkumný design zdůrazňuje manipulaci, kontrolu a kauzální, deterministické usuzování, což může být psychologicky nevhodné nebo dokonce zřetelně neetické.

V konfrontaci s kvantitativní metodologií, která zpochybňuje především validitu kvalitativního výzkumu je tudíž třeba věnovat pozornost právě této otázce. Souvislosti s pojmem pravda jsou nasnadě, avšak pojem pravdy je sám o sobě problematický, protože je sociálně konstruovaný, idiosynkratický a situačně specifický. Má potom smysl tázat se po validitě? Jde o krizi legitimacy výzkumu, jak tvrdí Denzin a Lincolnová (1994)?

Různé druhy validity, o nichž se v rámci kvalitativního výzkumu uvažuje byly popsány jinde (Čermák, Štěpaníková, 1997, 1998). Seznam druhů validit začíná být poněkud nepřehledný, jsou popisovány stále nové a nové typy validity. Jen pro ilustraci uvedu několik pozoruhodných příkladů: Například Patti Lather (1994) píše o následujících druzích validity: a) ironická validita, kde hodnota pravdy spočívá v koexistující dvojnosti opositních tvrzení, b) paralogická validita odhaluje paradoxy a neodhadnutelné části významu, které se vzpírají kategorizaci, c) rhizomatická validita znamená, že pravda není nic stabilního a je založena na faktu, že se významy protínají a překrývají, a že mají hluboké kořeny, d) včleněná validita vychází z předpokladu, že výzkumník ví víc, než je v dané chvíli schopen vyjádřit a možná i vědět. Inteliktuálně a emocionálně tak třídí data, což je vlastně podstatou interpretace. Steinar Kvale (1995) upozorňuje na jiné druhy validity: a) investigativní validita odkazuje ke kvalitě dovednosti kontrolovat, ke konsistenci tvrzení participanta v interview s jinými tvrzeními participanta. Ukazuje také na to, jak jsou teorie vyvozovány z dat, b) komunikativně validní je zjištění, o kterém je rozhodnuto na základě konverzačního diskurzu participantů, c) akční validita vyjadřuje, jaký efekt mají závěry výzkumu v praxi (kromě Kvaleho tento validity považují za plauzibilní i Polkinghorne, Lincoln a Guba, Patton). Validitu kvalitativního výzkumu lze zvýšit úsilím o neutralitu pozorovatele - výzkumníka, dostatečně dlouhým pozorováním, a persistencí (či konsistencí pozorování, zhodnocením zjištění jinými profesionály, triangulací, kontrolou účastníky výzkumu, užitím referenčního materiálu (dokumentů a jiných zdrojů podporujících bohatost dat) , vytvořením souboru na základě teorie, atd.

Odmítnutí metodologického simplicia simplicissima

Stavět proti sobě kvantitativní a kvalitativní metodologii je simplifikací, je to falešná dichotomie (Newmanová, Benzová, 1998). Navíc takový postup by nebyl ani konzistentní s koherentní filozofií vědy. Kvalitativní metodologie je velmi často používána jako východisko, jako základní strategie, která je často následována kvantitativními metodologiemi. Ambicí kvalitativního přístupu je především výstavba teorie, kvantitativní metodologie se soustřeďuje hlavně na testování teorií. Obě metodologie nejsou ani výlučné a nezávislé jedna na druhé, ani nejsou vzájemně zaměnitelné, tj. nelze přecházet z jedné metodologie do druhé, aniž by se nevěnovala pozornost předpokladům z nichž každá vychází. Jde o hledání místa, jež by vedlo k integrování obou přístupů na metodologickém kontinuu. Výzkumníci vyvíjejí a testují teorie a výsledky se vrací jako zpětná vazba k původním hypotézám. Obě

metodologie mohou být uplatněny v různých momentech výzkumu a tato zpětnovazebná smyčka facilituje a maximalizuje sílu obou přístupů. Vztah kvantitativního a kvalitativního přístupů ve výzkumu lze chápat jako interaktivní kontinuum.

Literatura

- Arons, M. (1995). Creativity, humanistic psychology, and the American zeitgeist. In: F. Wertz (ed.). *The humanistic movement: recovering the person in psychology*. London: Gardner Press.
- Braud, W., Anderson, R. (Eds.) (1998). *Transpersonal research methods for the social sciences*. Thousand Oaks: Sage.
- Bugental, J. (1963). Humanistic psychology: a new breakthrough. *American Psychologist*, 18: 563-567.
- Clements, J., Ettl, D., Jenett, D., Shileds, L. (1998). Organic research: Feminine spirituality meets transpersonal research. In: W. Braud, R. Anderson (eds), *Transpersonal research methods for the social sciences*. Thousand Oaks: Sage, 114-127.
- Čermák, I., Štěpaníková, I. (1997). Validita v kvalitativním psychologickém výzkumu. *Československá psychologie*, 6, 503-512.
- Čermák, I., Štěpaníková, I. (1998). Kontrola validity dat v kvalitativním psychologickém výzkumu. *Československá psychologie*, 1, 50-62.
- Denzin, N.K. (1994). The art and politics of interpretation. In: N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (eds.), *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: Sage.
- Gergen, (1994). *Realities and relationships: Soundings in social constructionism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Giorgi, A. (1970). *Psychology as a human science*. New York: Harper and Row.
- Giorgi, A. (1999). Diskuze na 18. Internationale Human Research Conference, Sheffield 26.-29.7.
- Haraway, D. (1991). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspectives. In D. Haraway (Ed.), *Simians, cyborgs, and women*. New York: Routledge.
- Harding, S. (1986). *The science question in feminism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Heron, J. (1996). *Co-operative inquiry*. London: Sage
- Chalmers, A. (1978). *What is thing called science?* Milton Keynes: Open University
- Kvale, S. (1995). The social construction of validity. *Qualitative Inquiry*, 1, Vol. 1., 19-40
- Lather, P. (1995). The validity of angels: Interpretative and textual strategies in researching the lives of women with HIV/AIDS. *Qualitative Inquiry*, 1 (1), 41-68.
- Moustakas, C. (1990). *Heuristic research*. Newbury Park: Sage
- May, R. (1953). *Man's search for himself*. New York: Van Nostrand
- May, R. (1975). *The courage to create*. New York: Bantam Books
- Newman, I. Benz, C.R. (1998). *Qualitative-quantitative research methodology (Exploring the interactive methodology)*. Southern Illinois University Press: Carbondale and Edwardsville.
- Polkinghorne, J. (1988). *Science and creation. The search for understanding*. Boston: Shambhala
- Ricoeur, P. (1976). *Interpretation theory: Discourse and the surplus of meaning*. Fort Worth: Texas Christian University Press.
- Rowan, J. (1998). Qualitative vs. Quantitative. *The Psychologist*, Dec. 1998
- Serlin, I. (2000). Humanistic psychology and women: A critical historical perspective. Internet: <http://www.westga.edu/psydept/os2/papers/serlin2.htm>
- Schneider, K. (1998). Toward a science of the heart: Romanticism and the revival of psychology. *American Psychologist*, 55, 277-289.
- Valle, R. Mohs, M. (1998). Transpersonal awareness in phenomenological Inquiry: Philosophy, reflections, and recent research. In: W. Braud, R. Anderson (eds), *Transpersonal research methods for the social sciences*. Thousand Oaks: Sage, 95-113.
- White, R. A. (1998). Becoming more human as we work: The reflexive role of exceptional human experience. In: W. Braud, R. Anderson (eds), *Transpersonal research methods for the social sciences*. Thousand Oaks: Sage, 128-145.